

źródła monastyczne

54

źródła monastyczne

54

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

opracowania

14

Redaktor podserii: Michał Tomasz Gronowski OSB

MARCEL PACAUT

DZIEJE

CLUNY

Przekład:

ARKADIUSZ ZIERNICKI

Redakcja naukowa:

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

Przedmowa:

DENYSE RICHE

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

KRAKÓW 2010

Tytuł oryginału:

M. PACAUT, *L'ordre de Cluny*, Paris 1986

© Copyright LIBRAIRE ARTHÈME FAYARD 1986

Redakcja tomu:

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

Korekta:

MAŁGORZATA GADOMSKA

Konsultacja:

JERZY PYSIAK

Skład i łamanie:

PIOTR PROCHWICZ

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Publikacja dofinansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 154/2010, Tyniec, dnia 6.08.2010

† BERNARD SAWICKI OSB, opat tyniecki

ISBN 978-83-7354-357-7

ISSN 1230-6711

© Copyright for Polish edition by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37

30-398 Kraków

tel. +48 (12) 688-52-90

tel./fax: +48 (12) 688-52-95

e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl

zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI	9
PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO	13
WPROWADZENIE.....	21
ROZDZIAŁ I	
Monastycyzm na Zachodzie przed Cluny	31
ROZDZIAŁ II	
Fundacja Cluny	77
ROZDZIAŁ III	
W strukturach „karolińskich” (909–994).	
Czasy Odonu i Majolusa	109
ROZDZIAŁ IV	
Odylon czyli przystosowanie	
do społeczeństwa feudalnego (994–1049)	155
ROZDZIAŁ V	
Czasy potęgi – rządy opackie Hugona z Semur (1049–1109)	203
ROZDZIAŁ VI	
Kryzys i odnowa (1109–1156)	265
ROZDZIAŁ VII	
Zamknięcie się w sobie	
(od połowy XII do końca XV wieku)	323
ROZDZIAŁ VIII	
Klasztor kluniacki	375
ROZDZIAŁ IX	
Zakon Cluny	429
ROZDZIAŁ X	
Cywilizacja kluniacka	477

ROZDZIAŁ XI	
Długa agonia	523
KONKLUZJA	559
ANEKS	569
Wymieniane w tekście klasztory kluniackie.....	569
WSKAZÓWKI BIBLIOGRAFICZNE	
I. Źródła.....	583
II. Opracowania.....	585
DODATEK DO WYDANIA POLSKIEGO	
Teksty źródłowe.....	605
Opracowania	606
LISTA OPATÓW KLUNIACKICH.....	609
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH.....	615
TABLICE GENEALOGICZNE	
Tab. 1 Karolingowie.....	76
Tab. 2 Bozonidzi.....	106
Tab. 3 Welfowie.....	107
Tab. 4 Wilhelmidzi.....	107
Tab. 5 Robertyni.....	108
PLANY	
Plan 1. Plan opactwa ok. 1050 roku	206
Plan 2. Plan opactwa ok. 1088 roku	240
Plan 3. Plan i rekonstrukcja opactwa ok. 1157 roku	320
Plan 4. Plan opactwa ok. 1200 roku	378
Plan 5. Plan opactwa ok. 1600 roku	536
MAPY	
Mapa 1. Klasztory kluniackie w Europie.....	450
Mapa 2. Kluniacka prowincja Lyonu lub Cluny.....	451
Mapa 3. Kluniacka prowincja Niemiec	452
Mapa 4. Kluniacka prowincja Francji	453
Mapa 5. Wschodnia część kluniackiej prowincji Prowansji.....	454
Mapa 6. Kluniacka prowincja Owernii	455
Mapa 7. Klasztory kluniackie w Anglii i Szkocji.....	456

*1100 lat temu
założono opactwo w Cluny*

Na poprzedniej stronie:
Zwornik sklepienia piątego przęsła narteksu bazyliki Cluny III
(1. poł. XII w.), z przedstawieniem Baranka Paschalnego;
w otoku inskrypcja:

+IN CELO MAGNUS HIC PARVUS SCULPOR AGNUS

(Tu mnie Barankiem wyrzeźbiono małym,
W niebie zaś jestem wielkim i wspaniałym).

przekł. Elwira Buszewicz

OD REDAKCJI

Kiedy we wrześniu 910 roku książę Wilhelm Pobożny wystawił dokument zakładający opactwo w Cluny, nikt nie myślał wówczas jak wielką rolę odegra ono w dziejach Europy, jak wszechstronne i dalekosiężne okaże się jego oddziaływanie na kulturę, sztukę i religijność Starożytności. Klasztorna bazylika wzniesiona przez świętego Hugona w XI wieku stanie się na całe stulecia największym kościołem łacińskiego świata, wyrażającym harmonię wszechświata oraz wyznaczającym styl i wzorce budowy dla innych kościołów. Wspólnota mnichów będzie niemal wzorcową, stając się autorytetem dla innych wspólnot monastycznych, które będą się do niej odwoływały w interpretacji *Reguły* świętego Benedykta.

Opactwo kluniackie skasowane w czasie wielkiej rewolucji francuskiej, w latach następnych w części – a jego ogromna bazylika niemal w całości – zburzone, dziś wraca niejako do życia. Obchody jubileuszu 1100 lecia fundacji stały się inspiracją do szeregu inicjatyw naukowych i kulturalnych. Choć po dawnej bazylice pozostały tylko skromne ślady, to dzięki nowoczesnej technice można oglądać jej trójwymiarową, wirtualną rekonstrukcję. Organizowane sympozja i konferencje, wydawane publikacje ukazały szereg nowych aspektów przeszłości Cluny. Ukazały też, jak wiele zagadek kryje nadal burgundzkie opactwo, wciąż fascynując swym ogromem i inspirując

kolejne pokolenia badaczy czy też tylko zwyczajnych turystów do zagłębienia się w minioną rzeczywistość i zadumania nad ideałami, które powołały je 1100 lat temu do istnienia.

Kluniacki jubileusz znalazł swe odbicie również i w naszej tynieckiej serii Źródła Monastyczne. Niejako na rozpoczęcie tych obchodów wydaliśmy (w roku 2009) tom zawierający 19 studiów profesora uniwersytetu bolońskiego, Glauco Marii Cantarella, pod jakże wymownym tytułem *Comites aulae coelestis* (tom 47).

Obecnie natomiast z wielką radością oddajemy w ręce Czytelników tom kolejny, tym razem o charakterze syntezy, pióra wybitnego francuskiego badacza Marcela Pacaut, którego sylwetkę przedstawia w przedmowie do polskiego wydania jego uczennica, Denyse Riche. Autor w sposób niezwykle przystępny przedstawia panoramę dziejów Cluny od jego założenia w początku X wieku aż do kasaty u schyłku wieku XVIII. Trzeba podkreślić, że jest to w zasadzie jedyna współczesna monografia kompleksowo ujmująca ośmiowiekową kluniacką historię*.

Praca nad obszernym tekstem nie była łatwa. Choć autor pisze w konwencji popularno-naukowej, nie stosując aparatu naukowego, to jednak używa szeregu terminów oraz przytacza szereg imion postaci i nazw własnych, które nie tylko że nie mają polskich odpowiedników, lecz

* Dopiero w marcu bieżącego roku (2010) ukazała się najnowsza synteza dziejów Cluny, uzupełniająca książkę M. Pacaut o wyniki nowszych badań, zwłaszcza dla okresu nowożytnego: D.-O. HUREL – D. RICHE, *Cluny. De l'abbaye à l'ordre clunisien, Xe-XVIIIe siècle*, Paris 2010.

są dla polskiego Czytelnika zupełnie nieznanne. Starając się zachować styl autora, tylko w nielicznych wypadkach dodano wyjaśniające przypisy, zaś krótkie uzupełnienia dokonane w tekście podano w nawiasach kwadratowych. Rozszerzono natomiast bibliografię zarówno o te pozycje, które ukazały się już po wydaniu książki Pacauta, jak i te, które nie zostały przez niego zamieszczone, a które mogą być pomocne dla zainteresowanych kluniacką historią i kulturą. Osobno podano wydania źródeł i opracowań dostępnych w języku polskim. Wydanie niniejsze uzupełniono o dwa plany opactwa (z 1157 i 1600 roku) i rekonstrukcję autorstwa K. Conanta oraz uaktualnioną mapę klasztorów kluniackich w Europie. Ponadto dla zainteresowanych Czytelników dodano na końcu listę opatów Cluny.

Nazwy miejscowości i klasztorów podano w brzmieniu oryginalnym, z wyjątkiem tych, które są powszechnie znane i już utrwalone w języku polskim. W przypadku imion zastosowano natomiast następujące zasady: spolszczono imiona papieży, władców (cesarzy, królów i książąt) oraz świętych; podobnie też imiona postaci historycznych z okresu średniowiecza, oddając przyimki 'de', 'de la', 'von' jako „z” i zachowując oryginalną formę przydawki odmiejscowej, używaną wówczas przez daną osobę/rodzinę jako określenie pochodzenia (Pons z Melgueil, Bertrand z Colombier). W okresie nowożytnym, tu od połowy XV wieku i początku panowania opata Jeana de Bourbon, przyjęto jako zasadę zachowanie oryginalnej pisowni imion i nazwisk (dlatego Claude de Guise czy Emmanuel-Théodose de La Tour d’Auvergne).

Przekładu dokumentu fundacyjnego dokonała E. Buszewicz na podstawie najnowszego wydania krytycznego: *Les plus anciens documents originaux de l'abbaye de Cluny*, nr 4, ed. H. AT SMA et J. VEZIN, avec coll. S. BARRET, vol. 1. *Documents nos 1 à 30. Paris, Bibliothèque Nationale de France. Collection de Bourgogne, vol. 76, nos 2 à 5 et 7 à 32*, intr. J. FAVIER, Turnhout 1997, s. 33–36 (Monumenta palaeographica medii aevi. Series gallica).

Oddając ten jubileuszowy tom w ręce Czytelników, nie sposób nie wyrazić słów podziękowania wszystkim, którzy udzielili merytorycznego wsparcia w pracach redakcyjnych – szczególnie dziękuję tu prof. M. Derwichowi i dr. J. Pysiakowi, a ponadto dr. hab. A. Włodarkowi za konsultację terminologii z zakresu architektury i sztuki oraz dr. hab. E. Buszewicz za przekład i adiustację tekstów łacińskich. Zaś prof. Denyse Riche za napisanie przedmowy do niniejszego wydania.

Wrzesień 2010

Michał Tomasz Gronowski OSB

PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO

W roku bieżącym, w którym obchodzimy tysięczną rocznicę założenia opactwa w Cluny w Burgundii, szczególnie miło jest powitać inicjatywę mającą na celu umożliwienie czytelnikowi polskojęzycznemu odkrycia książki, jaką Marcel Pacaut poświęcił Cluny; wypada też złożyć podziękowanie inicjatorom tego przedsięwzięcia.

Marcel Pacaut (1920–2002) był wybitnym uczonym uniwersyteckim, światowej sławy specjalistą w dziedzinie religijnej historii średniowiecza. Pochodził z Louhans w Bresse, studia skończył na Faculté des Lettres w Lyonie, gdzie należał do grona uczniów Georges'a Duby. W roku 1942 wstąpił w szeregi Ruchu Oporu, walczył w partyzantce i brał udział w wyzwoleniu swego rodzinnego miasta w 1944 roku. Swego zaangażowania w czasie wojny nigdy nie eksponował, uważając, że po prostu uczynił to, co należało uczynić w tamtych okolicznościach.

Po uzyskaniu w 1947 dyplomu w dziedzinie historii rozpoczął swą karierę uniwersytecką jako asystent na Sorbonie (1948–1952), a następnie został oddelegowany do CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique), gdzie pracował w latach 1952–1953. W 1954 roku obronił rozprawę doktorską, a dwa lata później został mianowany profesorem historii średniowiecznej na Faculté des Lettres et Sciences Humaines w Lyonie (obecnie Université Lumière-Lyon 2). Katedrę tę zajmował aż do odej-

ścia na emeryturę w roku 1990. Znakomity mediewista, człowiek wielkiej kultury i rozległej wiedzy, Pacaut umiał nawiązywać więź między epokami, w czasach gdy dyscypliny uniwersyteckie nie były jeszcze tak odgradzone od siebie jak obecnie, a jego zainteresowanie współczesną historią polityczną doprowadziło go do objęcia kierownictwa nad Institut d'Études Politiques w Lyonie w latach 1960–1981. Z lat jego pracy dydaktycznej, którą profesor Pacaut lubił i w której celował, wszyscy jego dawni studenci zachowują wspomnienie łatwości, z jaką w niczym nie uchybiając koniecznym rygorom naukowym, uprzedniał świat średniowieczny. Wspominają oni również jego inteligencję, poczucie humoru, kompetencję, życzliwość i stałą dyspozycyjność. Samemu będąc człowiekiem o mocno ugruntowanych przekonaniach, zawsze okazywał ogromną tolerancję.

Pełniąc funkcję wiceprezesa Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public, w latach 1983–1995 przewodniczył Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée i regularnie dawał przyczynki do wielu przeglądów historycznych. Zapraszany był do Stanów Zjednoczonych i Brazylii, miał audytorium w ojczystym kraju i na całym świecie. W 1985 roku wydane zostały jego najważniejsze artykuły, zebrane w tomie *Doctrines politiques et structures ecclésiastiques dans l'Occident médiéval* (Variorum Reprints). W 1994 roku otrzymał *hommage* od wielu kolegów – i byłych uczniów – francuskich i zagranicznych, którzy ofiarowali mu dwa tomy księgi pamiątkowej; ich tytuł, *Papauté, Monachisme et Théories politiques*, przywodzi na myśl główne kierunki jego badań.

Badania te zaczęły się od doktoratu, napisanego pod kierunkiem Charlesa-Edmonda Perrin, zatytułowanego: *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre* (1956). Dysertacja ta otworzyła drogę do tego, co wraz z rozprawą na temat średniowiecznych doktryn politycznych stało się jednym z głównych wątków jego pracy naukowej. Do tematów tych stale powracał w różnych dziełach, takich jak: *La théocratie. L'Église et le pouvoir au Moyen Âge* (1957, reedycja 1989), monografia poświęcona stosunkom między Kościołem i państwem w średniowieczu oraz roszczeniom papieża do sprawowania najwyższej władzy na ziemi, *Frédéric Barberousse* (nagrodzona przez Akademię Francuską, 1967, reedycja 1990), poświęcona przeciwnikowi Aleksandra III, czy też *Histoire de la Papauté jusqu'au concile de Trente* (1976). Rozwijając temat swej tezy pobocznej *Louis VII et les élections épiscopales dans le royaume de France* (1957), opublikował pracę *Louis VII et son royaume* (1964), która przyczyniła się do ponownego oszacowania roli tego władcy. Autor ponad siedemdziesięciu artykułów, Marcel Pacaut zalicza do swych aktywów tuzin dzieł, z których wiele przetłumaczono na języki obce; oprócz wspomnianych wyżej można jeszcze wymienić m.in.: *Les structures politiques de l'Occident médiéval* (1969), *L'Âge roman* (1969, we współpracy z Jacques'em Rossiaud) czy *Louhans des origines à nos jours. La ville et le Louhannais dans leur histoire* (1984) oraz oczywiście wszystko to, co poświęcił zakonem mniszym.

Jest to bowiem drugi wielki nurt jego badań, temat, który nieustannie pogłębiał i z biegiem lat wzbogacał. Po

podręczniku *Les Ordres monastiques et religieux au Moyen Âge* (1970, wznowienie 1993) – który do chwili obecnej towarzyszy kolejnym pokoleniom studentów – opublikował *L'Ordre de Cluny* (1986) i *Les Moines blancs. Histoire de l'ordre de Cîteaux* (1993), dzieło poświęcone dwóm zakonom, które nieustannie przyciągały jego uwagę i w zakresie których stał się jednym z najwybitniejszych specjalistów.

Książka *L'Ordre de Cluny*, opublikowana w 1986 roku, stanowi kamień milowy w studiach kluniackich, i to nie tylko dlatego, że była pierwszą syntezą na temat dziejów Cluny. Praca ta, napisana przez specjalistę w dziedzinie historii Kościoła i zakonów monastycznych, spotkała się z wielkim zainteresowaniem i znalazła szerokie grono odbiorców. Lecz Marcel Pacaut zawsze uważał, że uniwersytety powinny udostępniać szerszemu ogółowi wyniki erudycyjnych badań, te bowiem nie mogą pozostać wyłącznym przywilejem wąskiego kręgu specjalistów. Przedstawienie dziejów tego, co było jednym z największych zakonów, jakie znał świat chrześcijański, okazało się koniecznością i zarazem bardzo trudnym przedsięwzięciem. Koniecznością, gdyż nie było jeszcze w tym czasie żadnego całościowego opracowania na temat Cluny. Mówiąc zaś o trudnościach, zupełnie zrozumiałych w przypadku tak zakrojonego projektu, trzeba również przypomnieć, w jakim punkcie znajdowały się wówczas badania nad Cluny. Zapoczątkowane zostały tak naprawdę w połowie XIX wieku, wkrótce po zniszczeniu opactwa, i od tamtej chwili nigdy nie ustały, rozwijając się, w dość nierównym, co prawda, rytmie wielkich wydarzeń, jakimi były kongresy z lat 1910 (*Millénaire*

de Cluny), 1949 (*À Cluny. En l'honneur des saints abbés Odon et Odilon*), a następnie 1972 (*Pierre Abélard – Pierre le Vénérable. Les courants philosophiques, littéraires et artistiques en Occident au milieu du XIIe siècle*, przy czym nie należy zapominać o wykopaliskach archeologicznych, jakie prowadził wówczas K.J. Conant. Badacze, wśród nich Marcel Pacaut, mimo trudności starali się podtrzymać płomień studiów kluniackich, które doznały ponownego ożywienia w latach 1970–1980, być może jeszcze większego w innych krajach Europy i w Stanach Zjednoczonych niż w samej Francji.

W tym właśnie kontekście, w przełomowym momencie, co trzeba podkreślić, zostało napisane dzieło *L'Ordre de Cluny*. Jednakże w roku 1986 znajdowaliśmy się dopiero w początkach odnowy. Rozstrzygającym miał się bowiem okazać dopiero rok 1988, kiedy to w Cluny odbyło się międzynarodowe kolokwium *Le gouvernement d'Hugues de Semur à Cluny*, dla uczczenia dziewięćsetnej rocznicy ufundowania *maior ecclesia* (wielkiego kościoła opackiego Cluny III). Marcel Pacaut był jednym z członków komitetu honorowego tego sympozjum. Otrzymawszy nowy impuls, badania kluniackie doznały bezprecedensowego rozkwitu, do którego z pewnością w znacznej mierze przyczyniła się książka Marcela Pacaut: podejmowano kolejne wykopaliska archeologiczne, tworzone zespoły badawcze, organizowano międzynarodowe sympozja, różnicowały się kąty podejścia.

Trzeba było przypomnieć te elementy, gdyż tłumaczą one niektóre kierunki dzieła. Nie ulega wątpliwości, że Marcel Pacaut uprzywilejował Cluny średniowieczne, nie

tylko dlatego, że był mediewistą, lecz również dlatego, że – ku jego żalowi – Cluny z czasów XVI–XIX wieku w ogóle nie interesowało historyków, a na dodatek nie istniało jeszcze wówczas żadne całościowe studium. Jeśli więc książka ta nadaje prerogatywę pierwszemu okresowi Cluny, trwającemu do końca rządów opackich Piotra Czcigodnego (†1156) – a był to czas rośnięcia w siłę i czas apogeum – to nie dlatego, żeby Marcel Pacaut nie doceniał zainteresowania tym, co zwykło się nazywać Cluny po „Cluny” (od połowy XII do końca XV wieku); po prostu badania nad tym okresem dopiero się zaczynały, niektóre z inicjatywy samego Marcela Pacaut, a na ich konkluzje trzeba było jeszcze poczekać. To także w latach, które nastąpiły już po ukazaniu się tej książki historycy nabrali zwyczaju rezerwowania określenia *Ordre de Cluny* dla okresu późniejszego niż rok 1200, woląc używać w odniesieniu do pierwszych wieków terminu *Ecclesia cluniacensis*.

Tak czy inaczej, książka Marcela Pacaut w pełni zachowuje należne sobie miejsce w studiach kluniackich, dla których była wydarzeniem epokowym. Czytelnika uderza w niej finezja analiz autora i jego niezwykła zdolność syntezy; autor dokonuje wręcz cudów swą znajomością i opanowaniem wszystkiego, co dotyczy Kościoła i społeczeństwa XI i XII wieku, żeby odtworzyć pojawienie się, a następnie rozwój Cluny w kontekście polityczno-religijnym epoki. Żywy styl świadczy o swobodzie, z jaką autor potrafił uprzystępnić najbardziej erudycyjne pojęcia. Wrażliwość na niuanse sprawia, że jego subtelna analiza ewolucji Cluny za rządów opata Odyłona, a także przeobrażeń, którym podlega społeczeństwo i Kościół

i które nadadzą Cluny niebywały autorytet, wyznaczając mu misję znacznie donioślejszą, niż by to wynikało z jego początkowych założeń, pozostaje wzorcem.

Od czasu ukazania się drukiem *L'Ordre de Cluny* pojawiały się coraz to nowsze publikacje – co prawda, częściej artykuły niż dzieła syntetyczne – ukazywały się wydania krytyczne źródeł, różnicowała się tematyka zainteresowań, jednak wciąż jeszcze czekamy na wyniki dalszych badań. Kluniaci jako ideolodzy niestrudzenie lansowali starannie wypracowaną wizję swej historii, którą wciąż odkrywamy na nowo. Historia ta jest złożona, nigdy monolityczna; świat kluniacki jest różnorodny, uwagę badaczy przykuwa już nie tylko opactwo macierzyste: również przeoraty – te niezliczone filie – są depozytariuszami kluniackiej memorii. Wszystkie te elementy tłumaczą rozległość i różnorodność uroczystych imprez organizowanych dla uczczenia tysiącsetnej rocznicy Cluny, pierwszego opactwa, które promieniowało na niemal cały świat chrześcijański. A trzeba podkreślić, że upamiętnienie to, w odróżnieniu od poprzednich, dokonuje się w skali ogólnoeuropejskiej. Dlatego też można się tylko cieszyć, że nowi czytelnicy odkrywają *L'Ordre de Cluny* Marcela Pacaut, dzieło, które pozostaje kamieniem węgielnym tej rozległej budowli kluniackiej.

Denyse Riche
Université Lumière-Lyon 2